

KOLLOİD SİSTEMLƏRDƏ SEDİMENTASIYA DAVAMLIĞI

T.Ə. Ağdamski

k.e.d., professor, əməkdar müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Diffuziya hadisəsini öyrəndikdə sistemə təsir edən yerin cazibə qüvvəsi nəzərə alınmamışdır. Kolloid sistemlərdə bu amil böyük təsir göstərərək hissəciyin çökməsinə, sedimentasiyasına səbəb olur. Bu iki amilin təsiri nəticəsində sistemdə müəyyən tarazlıq halı əldə edilir ki, hissəciklərin bərabər paylanmasına səbəb olur.

Dispers sistemlərin hissəciklərinin bütün həcmdə paylanma xüsusiyyəti sedimentasiya və ya kinetik davamlılıq adlanır. Bu hal sərbəst dispers sistemlərə xas olan xüsusiyyətdir. kobud dispers sistemlər (tozlar, suspenziyalar) kinetik qeyri-davamlıdır. Hissəciklər ağır olduğundan sedimentasiya edərək çökürlər. Onlar zəif istilik hərəkətinə malik olurlar. Yüksək dispers sistemlər (qazlar, həqiqi məhlullar) isə əksinə olaraq kinetik davamlı olurlar. İstilik hərəkəti və diffuziyaya uğrayırlar. Kinetik davamlılığa diffuziya və sedimentasiyanın təsirini aydınlaşdırmaq üçün diffuziya və sedimentasiya axınının müqayisəsini göstərək:
Diffuziya axını

$$i_d = -D \frac{dc}{dx}$$

tənliyi ilə, sedimentasiya axını isə

$$i_s = uc = \frac{m \cdot g}{B} c$$

tənliyi ilə ifadə olunurlar.

Burada, u - sedimentasiya sürətidir

c - qatılıq

B - sürtünmə əmsalı

m - hissəciyin kütləsi

g - cazibə qüvvəsidir.

Göstərilən iki tənliklərin nisbətində əsasən sedimentasiya davamlılığını izah etmək olar:

$$\frac{i_s}{i_d} = - \frac{V(\gamma - \gamma_0)g}{kT} \cdot \frac{c}{dc/dx}$$

Burada, V - hissəciyin həcmi

γ və γ_0 - dispers faza və mühitin sıxlığıdır

$\frac{i_s}{i_d} \gg 1$ olduqda ancaq sedimentasiya gedir

$\frac{i_s}{i_d} \ll 1$ olduqda ancaq diffuziya gedir

$\frac{i_s}{i_d} = 1$ olduqda, yəni, $i_s = i_g$ olduqda hər iki proses gedir.

Əgər sistemdə ağırlıq qüvvəsi diffuziya qüvvəsi ilə tamamilə tarazlaşarsa, bu zaman sedimentasiya tarazlığı yaranır. Bu isə sedimentasiya və diffuziya sürətlərinin bərabər olması ilə xarakterizə olunur. Sedimentasiya tarazlığı yalnız kolloid məhlullarda deyil, molekulyar dispers sistemlərdə də müşahidə olunur. Bu tarazlıq hissəciklərin qatılığının aşağı təbəqələrdən yuxarı təbəqələrə doğru tədricən azalması ilə xarakterizə olunur. Maye sütunun hündürlüyündən asılı olaraq hissəciklərin paylanması Laplasın zollara tətbiq olunan hipsometrik qanununa tabedir. Yəni zol sütununun hündürlüyü hesabi silsilə ilə artdıqda hissəciklərin qatılığı həndəsi isilsilə ilə azalır. Riyazi olaraq bu qanun aşağıdakı tənliklə ifadə olunur.

$$h = kT \ln \frac{c_1}{c_2} / M \cdot g$$

burada, c_1 - dispers sistemin başlanğıc təbəqədə qatılığı

c_2 - həmin sistemin h səviyyəsindəki qatılığıdır

M - maddənin nisbi molekulyar kütləsi

g - ağırlıq qüvvəsidir.

Əvvəllər Laplasın hipsometrik qanunu molekulyar dispers qaz hallı sistemlər üçün çıxarılmışdır. Sonralar Perren bu qanunu kolloid sistemlər və hətta kobud dispers sistemlərə tətbiq etmişdir. Müxtəlif sahələrdə hissəciklərin sayını bilməklə Avoqadro ədədini (N) hesablamaq olar. Perren öz təcrübələrində N qiymətini almışdır. Perrenin işləri molekulyar kinetik nəzəriyyənin universal olduğunu və kolloid dispers sistemlərə tətbiqinin mümkün olmasını sübut etmişdir.

Bu qanun monodispers sistemlərdə dəqiq nəticə verir. Polidispers sistemlər də isə əlavə hadisələr meydana gəlir. Bütün sedimentasiya analiz üsulları dispers faza hissəciklərinin çökmə sürətinin təyininə əsaslanır.

Suspenziyalarda və iri hissəciklərə malik kolloid sistemlərdə sedimentasiya sürətini müşahidə etməklə hissəciyin ölçüsünü təyin etmək olar. Bu məqsədlə istifadə edilən üsullar sedimentasiya analiz üsulları adlanır. Hər bir kolloid hissəciyin çökməsinə baxaq. Hissəciyin çökməsi ağırlıq qüvvəsi f ilə Arximed qanununa görə

$$f = V(\gamma - \gamma_0)g$$

tənliyi ilə ifadə olunur.

burada, V - hissəciyin həcmi

γ - hissəciyin sıxlığı

γ_0 - mühitin sıxlığı

g - cazibə qüvvəsi

Çökmə prosesinə sürtünmə qüvvəsi əks təsir göstərir.

$$f' = BU$$

burada, B - hissəcik və mühit arasında sürtünmə əmsalı

U - hissəciyin sedimentasiya sürətidir.

Sakit şəraitdə çökmə zamanı

$$V(\gamma - \gamma_0)g = BU$$

tənliyinə riayət olunur. Kürəşəkilli hissəcik üçün

$$\frac{4}{3}\pi r^3(\gamma - \gamma_0)g = 6\pi\eta rU$$

şəklini alır. Buradan sedimentasiya sürəti

$$U = \frac{2 \cdot r^2}{9\eta}(\gamma - \gamma_0)g$$

olur.

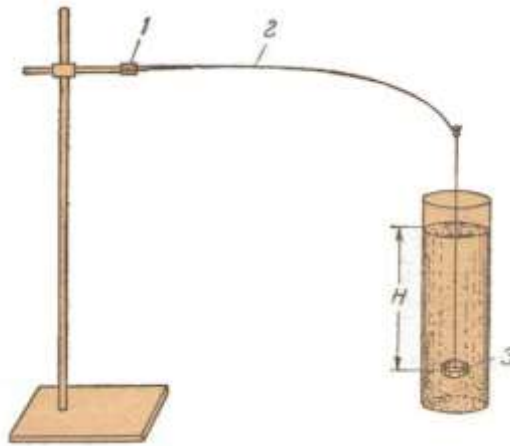
Sedimentasiya sürəti hissəciyin radiusunun kvadratı ilə düz mütənasibdir. Tənlikdən görüldüyü kimi özlülük ilə tərs mütənasibdir. $\gamma > \gamma_0$ olduqda çökmə baş verir, $\gamma < \gamma_0$ olduqda isə sedimentasiyanın əksinə olan proses gedir. Sonuncu tənlikdən asanlıqla hissəciyin radiusunu təyin etmək olar. Bu şərtlə ki, onun çökmə sürəti, özlülüüyü və γ, γ_0 məlum olsun:

$$r = \sqrt{\frac{9\eta U}{2(\gamma - \gamma_0)g}}$$

Sedimentasiya analiz üsulu çökmə sürətinin təyin edilməsinə əsaslanır. Bu

məqsədlə tərəzilərdən istifadə olunur. Onlardan daha geniş yayılanı 1936-cı ildə Fiqurovski tərəfindən təklif edilən sedimentasiya tərəzsidir. Sedimentasiya analizinin tərəzi üsulu tərəzi gözündə çöküntünün yığılma sürətinin təyininə əsaslanır. Bu məqsədlə müxtəlif quruluşlu sedimentasiya tərəziləri təklif edilmişdir. Şəkil 1-də Fiqurovski sedimentometrinin quruluşu verilmişdir.

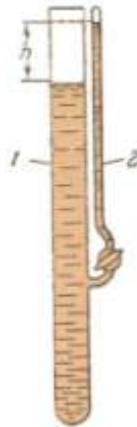
Tərəzi ştativə bərkidilən yaydan, kasadan, içərisində tədqiqat olunan məhlul olan stəkandan ibarətdir. Kasa yaydan asılaraq stəkana daxil edilir. Oraya tədricən hissəciklər toplanır. Bunun nəticəsində yay tədricən əyilir. Yayın əyilməsi mikroskopla müşahidə edilir. Sonra hesablama aparılır. Huk qanununa görə $P = S(\tau)$ əyrisi qurulur.

Şəkil 1. Fiqurovski sedimentometri:

1- ştativin tutqacı, 2- kvars yay, 3- kasa.

Başqa bir sedimentasiya analiz üsulu hələ 1918-ci ildə Viqner tərəfindən təklif edilmişdir. Bu cihazla o sedimentasiya sürətini təyin etmişdir. Üsulun mahiyyəti isə sedimentasiya nəticəsində suspenziya sütununda dispers fazanın ayrılması sayəsində hidrostatik təzyiqin dəyişməsinin təyini təşkil edir. Viqner sedimentometrinin quruluşu şəkil 2-də verilmişdir.

Şəkil 2. Vignier sedimentometri:

- 1- suspenziya üçün qab;
- 2- dispers mühit üçün qab.

İki birləşmiş şüşə qabın geniş hissəsinə suspenziya tökülür, qabın ikinci dar hissəsinə dispers mühitlə doldurulur. Bu hissələr biri-birilə kran vasitəsilə əlaqələndirilir. 2 kranını açmaqla suspenziya tədricən mühitə qarışır. Bunun nəticəsində hidrostatik təzyiq yaranır. Səviyyə dəyişkənliyinin (h) vattından asılılıq qrafikiqurulur. Bu məqsədlə işlədilən ultrasentrifuqa və b. üsullar da vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi şərtlər sedimentasiya analiz üsulunu məhdudlaşdırır. Birincisi sedimentasiya üçün göstərilən əsas tənlik yalnız kürə şəkilli hissəciklərin ölçüsünün hesablanması üçün yararlı hesab edilir. Kürə şəkilli formadan fərqlənən hissəciklər üçün onların radiusları təyin edilir. İkincisi sedimentasiya analizi zamanı əsas tənlikdən istifadə etdikdə o zaman dəqiq nəticə almaq mümkün olur ki, hissəciklər solvatlaşmasın. Aydın ki, hissəciyin ölçüsü nə qədər kiçik olarsa solvatlaşma meyli də o qədər çox olacaqdır. Üçüncüsü sedimentasiya analizindən o zaman istifadə edilir ki, hissəciklər ayrı-ayrılıqda çöxsünlər və aqreqatlar əmələ gətirməsinlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Воюцкий С.С. Курс коллоидной химии. Москва, «Высшая школа», 1975.
2. Ağdamski T.Ə. Kolloid kimya. Bakı, ADPU, 2011.
3. Bədəlbəyli-Ağdamski T.Ə. Fiziki və kolloid kimya, Bakı, ADPU, 2017

Т.А.Агдамский

Седиментационная устойчивость в коллоидных системах

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена седиментационным коллоидным системам.

Изучая седиментационное действие, определяется агрегатная устойчивость, радиус частиц дисперсной фазы, скорость движения и другие свойства коллоидных систем. Используются методы седиментального анализа в ряде областей.

T.A.Agdamski

Sedimentation stability in colloidal systems

SUMMARY

The article is dedicated to sedimentation colloidal systems.

Aggregate sustainability of colloid systems, a radius of dispers phase particles, its speed of movement and other properties are determined by sedimentation process. Sedimentation analysis methods are used in several areas.

Açar sözlər: sedimentasiya, diffuziya, sedimentasiya axını, diffuziya axını, sedimentometr.

Ключевые слова: седиментация, диффузия, седиментационный поток, диффузионный поток, седиментметр.

Key words: sedimentation, diffusion, sedimentation flow, diffusion flow, sedimentemeter.